

Федосєєва Тетяна Романівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

НЕПРИПУСТИМІСТЬ СУПЕРЕЧЛИВОЇ ПОВЕДІНКИ УЧАСНИКА СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Загальноприйнятною вважається така поведінка учасників судового процесу, яка вказує на її відповідність основним засадам і правилам судочинства, зокрема, здійснюється з дотриманням процесуальних прав учасників справи, відповідає правилам етики, професійним стандартам та принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Разом з тим, поширеною є практика, коли з метою досягнення свого процесуального інтересу учасник судового процесу недобросовісно використовує надані йому законом процесуальні права, допускаючи суперечливість своєї поведінки. Стратегія судового процесу та вибудована на її основі тактика захисту не повинні характеризуватися рисами недобросовісності. Зачасти, суперечлива поведінка має місце ще до звернення до суду, до прикладу, при недотриманні стандарту поведінки стороною договору, яка діє нечесно відносно іншої сторони. При вирішенні спору у суді відповідні факти необхідно виявити, що, зачасти, доволі складно. Не менш утрудненим є доведення їх наявності та застосування правових наслідків такої поведінки.

До загальних засад цивільного законодавства відноситься, серед іншого, справедливість, добросовісність та розумність (п. 6 ч.1 ст. 3 ЦК України) [1].

Цивільне законодавство ґрунтується на вільному здійсненні цивільних прав, а також добросовісності учасників цивільних правовідносин при здійсненні цивільних прав та виконанні обов'язків. Таким чином особа не може отримувати переваги від недобросовісної поведінки [2, с. 279].

Неприпустимість зловживання процесуальними правами є однією із засад (принципів) цивільного судочинства (п. 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України). Відповідно

до ч. 1 ст. 44 ЦПК України учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається [3].

Велика Палата Верховного Суду звертає увагу на висновок про те, що добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК України) - це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) ґрунтується ще на римській максимі - «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них [4].

Суперечність визначається як становище, за якого що-небудь одне виключає інше, несумісне з ним або протилежне йому; невідповідність чого-небудь чомусь; протиріччя. Суперечливий – такий, який містить суперечність [5, с. 1216]. Відтак суперечливою можна вважати поведінку учасника судового процесу, яка містить протиріччя та характеризується, зокрема, такими його діями, що не відповідають попереднім заявам, містять взаємовиключні позиції та свідчать про недобросовісне користування процесуальними правами.

Аналіз судової практики дозволяє констатувати, що суди все частіше посилаються на доктрину *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки). До прикладу, у справі № 915/411/19 Верховний Суд вказує на поведінку позивача, який займає взаємовиключні правові позиції, зокрема, щодо, з однієї сторони, неукладеності договору про надання інформаційно-консультаційних послуг № 26-04/18 від 26.04.2018, з іншої - ставлення під сумнів форми договору за відсутності оригіналу такого договору [6].

У справі № 917/803/18 Верховний Суд відзначив, що відповідач, який постійно змінює свою позицію щодо отриманих ним грошових коштів у розмірі

1 554 887,30 грн в такий спосіб діє недобросовісно та з порушенням меж здійснення цивільних прав, встановлених ст. 13 ЦК України, що не відповідає ані конституційним принципам, ані загальним принципам права, встановленим ст. 3 ЦК України. Враховуючи обставини даного спору та поведінку відповідача, який займає взаємовиключні правові позиції з метою неповернення грошових коштів, Верховний Суд погоджується з висновком суду апеляційної інстанції, що вимоги позивача про повернення зазначених коштів на підставі ст. 1212 ЦК України є обґрунтованими та правильно задоволені судом апеляційної інстанції, оскільки правової підстави для перерахування позивачем відповідачу 1 554 887,30 грн не існувало [7].

У справі № 461/9578/15-ц позивачка у письмовій заяві голові міжвідомчої комісії при Галицькій райдержадміністрації м. Львова надала згоду власникам однієї із квартир (другий поверх) в житловому будинку зробити реконструкцію їх квартири (другого поверху) у двоповерховому житловому будинку та переобладнати горище під мансардний поверх, а згодом пред'явила позов, мотивуючи його тим, що жодної згоди як співвласник багатоквартирного будинку на реконструкцію приміщень спільного користування (горища) вона не надавала. Велика Палата Верховного Суду такі дії оцінила як суперечливу поведінку [8].

Застосовуючи у справі принцип добросовісності щодо поведінки боржника, Велика Палата Верховного Суду у справі №904/2104/19 зазначає, що, визнаючи факт існування своїх зобов'язань за укладеним ним договором поруки та їх припинення по закінченню преклюзивного строку згідно із ч.4 ст. 559 ЦК України, боржник діяв недобросовісно, заперечуючи в цілому факт перерахування Банком коштів за кредитним договором позичальнику та стверджуючи про неповноту наданих Банком доказів у справі про банкрутство щодо перерахування спірної суми грошових коштів - 40 000 000 доларів США. Зазначені висновки судів є помилковими і суперечать основному змісту мотивувальних частин рішень судів першої та апеляційної інстанцій про відмову у визнанні спірних грошових вимог як таких, що припинилися

внаслідок дії імперативної норми українського права (статті 559 ЦК України) [9].

Поширеними є й випадки, коли Верховний Суд вказує на необґрунтованість посилань учасника процесу на суперечливу поведінку іншого учасника, до прикладу у справі № 910/8791/20 [10]. Також Верховний Суд звертає увагу на випадки, коли судами першої та/чи апеляційної інстанцій не надається оцінка відповідним доводам учасника процесу, не перевіряється чи заявлена поведінка позивача суперечить принципу добросовісності, чи його дії свідчать про суперечливу поведінку та чи відповідають його попередній позиції щодо виконання своїх зобов'язань тощо, як, наприклад, у Постанові Верховного Суду у справі № 910/17643/19 [11].

На жаль, встановлення факту суперечливої поведінки наразі не відіграє ключову роль у вирішенні спору. Це ілюструє судова практика: до прикладу у справі № 922/1840/19 Верховний Суд вказує, що загальні принципи цивільного законодавства, серед яких і принцип добросовісності, лежать в основі всіх без виключення цивільних правовідносин, проте самі по собі такі принципи не мають ключового значення для вирішення конкретного спору, натомість на їх недотриманні (або дотриманні) суд може наголошувати та акцентувати увагу в якості додаткового аргументу при прийнятті судового рішення за наслідками встановлених обставин справи та здійсненої правової кваліфікації спірних правовідносин за конкретними нормами матеріального права [12].

Таким чином, можна констатувати позитивну динаміку збільшення практики застосування судами доктрини заборони суперечливої поведінки, а також використання учасниками судового розгляду аргументації щодо фактів суперечливої поведінки опонентів. Вказане, загалом, сприяє зменшенню проявів зловживання процесуальними правами та закріпленню правил поведінки, в основі яких закладено добросовісність учасників правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 03.02.2022 р.).
2. Добросовісність: доктрина &судова практика: зб. ст. / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. -Харків: ЕКУС, 2021. -358 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 03.02.2022 р.).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 травня 2021 року у справі № 461/9578/15-ц, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97967339> (дата звернення 03.02.2022 р.).
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови/уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.-К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004.- 1440 с.
6. Постанова Верховного Суду від 19 лютого 2020 року у справі № 915/411/19, URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/87735731> (дата звернення 03.02.2022 р.).
7. Постанова Верховного Суду від 15 травня 2019 року у справі № 917/803/18, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81844300> (дата звернення 03.02.2022 р.).
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 травня 2021 року у справі № 461/9578/15-ц, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97967339> (дата звернення 03.02.2022 р.).
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 листопада 2021 року у справі № 904/2104/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101990860> (дата звернення 03.02.2022 р.).
10. Постанова Верховного Суду від 19 жовтня 2021 року у справі № 910/8791/20, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100679618> (дата звернення 03.02.2022 р.).
11. Постанова Верховного Суду від 15 червня 2021 року у справі № 910/17643/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97868595> (дата звернення 03.02.2022 р.).
12. Постанова Верховного Суду від 10 червня 2020 року у справі №922/1840/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89767961> (дата звернення 03.02.2022 р.).